

ГРА ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Постановка проблеми. Показовим щодо вивчення історико-педагогічного досвіду ігрової діяльності у теорію та практику дошкільної освіти є період, що охоплює другу половину ХХ століття – початок ХХ століття (1959-2005 рр.). Цей період характеризується створенням першої програми навчання й виховання дітей дошкільного віку з виділенням ігрової діяльності в окремий розділ та започаткуванням наукових розробок щодо методики керівництва нею. Такі новації демонструють розуміння значимості ігрової діяльності для формування особистості дітей дошкільного віку.

Викладене дає підставу визначити проблему вивчення історичного досвіду програмно-методичного забезпечення ігрової діяльності дітей дошкільного віку в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ століття як актуальну перспективу в педагогічному аспекті, що має не лише теоретичне значення, а й практичну цінність щодо реформування базисної ланки освітньої системи у сучасних умовах. Водночас аналіз наукової літератури засвідчує, що до цього часу не було здійснено цілісне історико-педагогічне дослідження, яке на основі ретельного вивчення фактичного історико-педагогічного досвіду з'ясувало б тенденції і закономірності програмно-методичного забезпечення ігрової діяльності дітей дошкільного віку у зазначений період і визначило б його роль у теорії та практиці сучасної дошкільної освіти.

Враховуючи недостатнє теоретичне висвітлення означеної проблеми в історично-педагогічному аспекті та її значущість для теорії і практики сучасної української дошкільної освіти, нами задекларована вищезначена тема дослідження.

Мета полягає в розкритті процесу накопичення досвіду програмно-методичного забезпечення ігрової діяльності дітей дошкільного віку в Україні у період другої половини ХХ – початку ХХІ століття, здійсненому крізь призму актуальних питань сучасного розвитку дошкільної освіти і

педагогічної практики.

Відповідно до мети визначено наступні **завдання**:

- виявити і теоретично обґрунтувати основні психолого-педагогічні погляди, що вплинули на теорію та практику ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку в Україні у період другої половини ХХ – початку ХХІ століття;
- охарактеризувати філософське, культурологічне, психологічне, педагогічне тлумачення термінів з проблеми дослідження.

На наш погляд, до списку ключових термінів та понять дисертаційного дослідження можна включити наступні: досвід, програмно-методичне забезпечення, гра, ігрова діяльність, діти дошкільного віку, дошкільний навчальний заклад.

Принципово важливою в аспекті вирішення проблеми дослідження є гра як один з найперших феноменів культури в історичному та в індивідуальному становленні людини і людства.

У «Енциклопедії освіти» гра розглядається як вид креативної діяльності людини, у процесі якої в уявній формі відтворюються способи дій з предметами, стосунки між людьми, норми соціального життя та культурні надбання людства, які характеризують історично досягнутий рівень розвитку суспільства [4; с. 139-140].

«Великий енциклопедичний словник» пояснює гру як «... вид непродуктивної діяльності, мотив якої полягає не в її результатах, а в самому процесі. В історії людського суспільства гра переплітається з магією, культовим поведінкою. Має важливе значення у вихованні, навчанні, розвитку дітей як засіб психологічної підготовки до майбутніх життєвих ситуацій ... » [1; с. 434].

Глибокому аналізу піддає гру «Нова філософська енциклопедія»: «... гра - одна з головних форм естетичної діяльності, тобто неутілітарної, що здійснюється заради неї самої і доставляє, як правило, її учасникам і глядачам естетичну насолоду, задоволення, радість. Принципово

непродуктивний і позараціональний характер гри справдана пов'язав її з сакральними й культовими діями, з мистецтвом, наділив таємничими, магичними сенсами. З давнини гра використовувалася також як ефективного тренінгу для мисливців, воїнів, спортсменів, у навчанні та вихованні дітей» [7; с. 67]. Тут же згадується про «теорію ігор» - одному з розділів сучасної математики, що вивчає і розробляє моделі прийняття оптимальних рішень в складних ситуаціях в самих різних областях людської діяльності, а також зазначено, що систематичного наукового вивчення в антропології, психології, культурології, філософії феномен гри зазнав тільки з кінця XIX століття.

Досліджуючи суть даного поняття з точки зору спрямованості та змістовної функції, словник «Психологія» формулює її наступним чином: «... гра - форма діяльності в умовних ситуаціях, спрямованої на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, фіксованого в соціально закріплених способах здійснення предметних дій, у предметах науки і культури. У грі, як особливий історично виник вигляд суспільної практики, відтворюються норми людського життя і діяльності, підпорядкування яким забезпечує пізнання та засвоєння предметної і соціальної дійсності, інтелектуальний, емоційний, моральний розвиток особистості» [11; с. 127-128].

На перший погляд, гра - слово однозначне, проте вже одне тільки різноманіття енциклопедичних визначень звертає на себе увагу і вимагає ретельного аналізу цього феномена для подальшого формулювання його ролі у педагогічному процесі, культурної практики і життєдіяльності людини.

Оскільки однією з умов успішного розвитку суспільства є осмислення і засвоєння молодим поколінням попереднього досвіду, гра, будучи своєрідною формою відображення дійсності, супроводжуючи людей із самого раннього дитинства, може служити важливим засобом як розвитку, виховання, так і навчання, передачі накопичених життєвих знань.

Гра, яка визначається в науковій літературі як феномен існування, стоїть в одному ряду з трудовою життєдіяльністю і з навчанням, як особливе

явище людського буття, вкрай необхідне не тільки для розвитку дітей та дорослих, гра стала серйозною проблемою, спеціально досліджуваної в психології та педагогіці.

Починаючи з раннього дитинства та супроводжуючи людину до глибокої старості, гра торкається усі сфери людського життя, природним чином включаючись у створення і удосконалення особистості як процес розвитку, знайомства, пізнання й відображення дійсності. Все це вимагає визначення її справжньої сутності, структури, функцій, завдань і цілей.

З'ясуванню суті гри і точного сенсу цього слова, як і самого поняття, приховуваного за ним, відведено значне місце у спеціальній літературі. Складність питання, розмаїття думок є наслідком того, що, по суті, немає такої дії людини, яка не розглядалося б в термінах гри. Практично всі рівні буття суспільства і людини ходять грою, її логікою і філософією. Гра стає і формою проведення дозвілля, і інститутом творчості, служить самореалізації особистості і спілкуванню, є показником цивілізаційного та культурного розвитку. При цьому надзвичайно важливим залишається вирішення питання про те, що, як і чому описується або називається грою і яке це має значення для людини, особистості, що бере участь в освітньому процесі.

Так історично склалося, що першість у розробці філософсько-психологічної теорії ігрової діяльності належить зарубіжним ученим. Аналіз теоретичних джерел зумовив висновок про те, що необхідною умовою нормального розвитку і формування особистості дитини дошкільного віку, її потребою є гра. Інтерес до феномену гри підтверджується тим, що теорії гри розглядаються з різних позицій: у філософії гру розглядали як феномен культури (Й. Хейзінг); як спосіб комунікації (Е. Берн); як спосіб естетизації, і тим самим «олюднення» людини (Ф. Шеллінг); як математичний алгоритм, логічний механізм (Л. Керролл) тощо. Дослідження теорій гри зумовило їх розподіл наступним чином: зокрема, культурологічна теорія гри (Е. Фінком, Р. Кайна); комунікативна теорія гри (Ю. Габермаса); математична теорія гри

(Н. Джос, О. Моргенштерн); психоаналітична теорія гри (З. Фройд, К. Хорні); педагогічна теорія гри (Л. Артемова, Г. Григоренко, Н. Кудикіна, Н. Короткова, К. Щербакова, Н. Гавриш та ін.).

І. Кант вважав, що подвійність реальності, необхідність балансувати між свідомістю, штучності конфлікту і сьогочасною вірою в реальність ріднить гру з мистецтвом [5; с.305].

Ф. Шиллер присвятив суті гри піднесені, сповнені справжньої поезії рядки: «Людина грає тільки тоді, коли він у повному значенні слова людина, і він буває цілком людиною лише тоді, коли грає». У «Листах про естетичне виховання людства» (1794-1795) Ф. Шиллер стверджував, що вимагається сприйняти естетичне виховання, розвиваючи в собі інстинктивну потребу в грі. Людина була створена не для того, щоб придушувати, а для того, втілювати своє чуттєве начало у грі, вона (гра) служить «сходами, піднімаючись по яких, людина знаходить подібність Боже» [16; с 48].

Досліджуючи гру, Х-Г. Гадамер прийшов до висновку, що гра не представляється серйозною ситуацією для скрипаля. «Те, що представляє тільки гру, несерйозно. ... Важливіше те, що в грі закладена її власна серйозність. ... Сам грає знає, що гра - це тільки гра, і вона відбувається у світі, що визначається серйозністю мети» [2;с. 145].

Суб'єкт гри, згідно Х-Г. Гадамер, не гравець, а власне гра, що досягає через нього свого втілення. Кордон власної активності і активності по відношенню до нього - істотний компонент гри, і проходить вона через свідомість. У трактуванні Х-Г. Гадамера, гра характеризується відсутністю зусиль з боку гравця, об'єктивністю пізнання, тобто досвідом, а також є в якості розрядкою.

На переконання іспанського філософа Х. Ортега, життя видатних людей зосереджену у сфері ігрової діяльності. На думку вченого, гра протиставляється буденності, утилітаризму і вульгарності людського буття, надаючи нові відтінки: від трагічного до спортивно-святкового почуття життя.

У ХХ столітті, проводячи докладне дослідження вербального позначення гри у світових мовах (японській, латинській, арабській, івриті, німецькій тощо), Й. Хейзінг, голландський філософ, історик, соціолог і культуролог, зазначав, що в деяких мовах (грецький, китайський, санскрит) такого слова, як «гра» немає, а є різні слова для позначення ігор дітей, наприклад, змагальні ігри, ігри-вистави, азартні ігри, розумні (інтелектуальні) тощо. У відомому дослідженні «*Homo ludens*» («Людина грає», 1938) Й. Хейзінг висуває і захищає положення про ігровий характер культури. Його концепція кидає виклик загальновідомому поняттю про працю як культурологічному чиннику історії. Й. Хейзінг вважав, що гру не можна заперечувати як майже будь-яку абстракцію: право, красу, істину, добро, дух, Бога. У ній немає місця несерйозного, сміху або чогось комічного. Гра аж ніяк не дурна - вона поза протиставлення мудрість - дурість, оскільки є вільною дією, необхідною індивідууму як біологічна функція, а суспільству як культурна [14; с. 17].

Вивчення педагогічної спадщини показало, що в основі педагогічних поглядів Я. Коменського, гра розглядається як необхідна для дитини форма діяльності. Він вимагав, щоб батьки не заважали дитячим іграм, але і самі приймали в них участь, направляючи їх в правильне русло: «Нехай вони (діти) будуть тими мурахами, які завжди заняті: що небуть катають, носять, складають, перекладають; потрібно тільки допомагати дітям, щоб все, що проходить, проходило розумно».

На думку Ф. Фребеля гра є ядром педагогіки. Своє відношення до гри Ф. Фребель відтворив у спеціально створеному комплексі іграшок, які були названі «Дарами».

В педагогічній літературі розуміння гри як відображення дійсності життя вперше було обґрунтовано К. Ушинським. Оточуюча обстановка, говорить він, має сильний вплив на гру, «вона дає для неї матеріал набагато різноманітний і кращий того, який пропонує іграшкова лавка [13; с. 439].

А. Макаренко вважав, що гра – свідомо діяльність, а радість гри – «радість творча», «радість перемоги» [6].

Далі на напрацьованому ними теоретичному матеріалі активно розгорнулися дослідження вітчизняних учених - І. Сікорського, Л. Виготського, О. Запорожця, В. Зеньківського, О. Леонтєва, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна, Б. Ананьєва, Є. Аркіна, П. Блонського, П. Чамати та ін. Вони збагатили психологічну теорію ігрової діяльності дітей розумінням її соціальної сутності і культурно-історичного походження.

Сучасні українські науковці (Л. Артемова, Г. Григоренко, Н. Кудикіна, Н. Короткова К. Щербакова, Н. Гавриш та ін.) досліджують формування суспільної спрямованості дитини дошкільного віку у грі, розвиток моральних стосунків у творчих іграх тощо. За їхніми твердженнями, гра містить більші можливості для формування особистості дошкільників, ніж будь-яка інша діяльність, оскільки мотиви її мають велику спонукальну силу і дітям зрозуміле співвідношення мотиву і мети гри [10].

Поняття *гра* розглядається як родове по відношенню до термінологічного словосполучення *ігрова діяльність*. Вона є системним, структурно складним утворенням.

На початку ХХІ століття Н.Кудикіна, узагальнюючи здобутки попередніх наукових досліджень, наводить визначення ключових понять педагогіки, визначає функції ігрової діяльності, здійснює класифікацію ігор, на основі системно-діяльнісного підходу розробляє структуру ігрової діяльності й провідні підходи щодо методики педагогічного керівництва іграми різних видів.

Таким чином, основні положення дослідження дозволили зазначити, що ігрова діяльність – це динамічна система взаємодії дитини з навколишнім середовищем, у процесі якої відбувається його пізнання, засвоєння культурно-історичного досвіду і формування дитячої особистості. Специфіка ігрової діяльності полягає в тому, що її продуктивність визначається активним функціонуванням уяви дітей і міжособистісного спілкування. *Гра* – це конкретний прояв індивідуальної та колективної ігрової діяльності

дитини, яка має конкретно-історичний, багатовидовий, креативний і багатофункціональний характер.

З'ясування тенденцій і закономірностей щодо змін у теоретичному забезпеченні ігрової діяльності дітей дошкільного віку може слугувати методологічною основою модернізації дошкільної освіти, що передбачає вдосконалення їх у відповідності до вимог часу, враховуючи сталість та виправданість класичних положень, водночас збагативши їх новими, прогресивними ідеями.

Використана література:

1. Большой энциклопедический словарь. - М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия». - Санкт-Петербург: «Норинт», 2001. –С. 568.
2. Гадамер Х.Г. Истина и метод / Х.Г.Гадамер. - М., 1989. -245 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. - М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 218 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В.Г. Кремень. – К: Юрінком Інтер, 2008. – С.300.
5. Кант И. Основы метафизики нравственности / [Собр. Соч. в 6-ти т. Т.4. Ч.1.] / И. Кант. - М.: Мысль, 1965. - С.219-305.
6. Макаренко А.С. Игра / Антон Семенович Макаренко. - Соч. М.. 1957, т. IV, - С. 325.
7. Новая философская энциклопедия. Т.2. Т.2. - М.: Мысль, 2001. - С. 67.
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - 4-е изд, доп. - М.: Азбуковнике, 1999. - С.235.
9. Ортега-и-Гассет Х. Размышления о Дон-Кихоте / Х. Ортега-и-Гассет - СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1997. - С.14.
- 10.Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник для студентів вузов / Т.И. Пониманська - М.: Академвидав, 2004. - С. 306-308.

11. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. - 2-е изд, испр. и доп. - М.: Политиздат, 1990. - С. 127-128.
12. Толковый словарь русского языка: [от ред. Д.Н. Ушакова] / - В 4-х т. Т.2. - М., 2000. - С.111.
13. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания / Константин Дмитриевич Ушинский. - Собр. Соч. М.-Л., 1950, т. VIII. – С. 480.
14. Хейзинга Й. Homo Ludens / Человек играющий. Статьи по истории культуры / Пер. с нидерландско. - 2-е изд, испр. - М.: Айрис-пресс, 2003. - С. 17.
15. Шацкий С.Т. Избр. пед. соч.: В 2-х т. Т.2. / С.Т. Шацкий - М.: Педагогика, 1980. - С. 200.
16. Шиллер И.-Ф. Статьи по эстетике / И.-Ф. Шиллер. - М-Л.: Академия. 1935. - С 48.